

UOT 336,71

VÜQAR ƏLİPAŞAYEV
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
e.vuqar@yahoo.com

BANKLARDA KAPİTAL BAZASININ FORMALAŞMASININ SPESİFİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Məqalədə iqtisadi subyektlərin fəaliyyətə başlaması üçün kapital bazasının zəruriliyi qeyd olunmuşdur. İqtisadi subyektlərdə minimum kapitala olan tələblərin fərqli səviyyələrdə olmasının səbəbləri izah olunmuşdur. Bu fərqlərin mövcudluğu iqtisadi subyektlərin hansı bazarda fəaliyyət göstərməsi və yerinə yetirdikləri funksiya və vəzifələrlə əlaqədar olduğu əsaslandırılmışdır.

Banklarda kapital bazasının formalaşması qaydaları əks olunmuş, onun xüsusi vəsaitlərdən və cəlb edilmiş vəsaitlərdən ibarət strukturu təhlil edilmişdir. Xüsusi vəsaitlərin malik olduğu operativ, müdafiə və tənzimləmə funksiyalarının rolu izah olunmuşdur. Cəlb edilmiş vəsaitlərlə müqayisədə xüsusi vəsaitlərin üstünlüyü əsaslandırılmışdır. Xüsusi vəsaitlərin formalaşdırılması və artırılması mənbələri əks olunmuş, paralel olaraq bu artımın mexanizmi təhlil olunmuşdur.

Açar sözlər: bankın kapital bazası, xüsusi vəsaitlər, cəlb edilmiş vəsaitlər, dividend, səhmin dəyəri, aktivlər.

Məlum olduğu kimi hər bir iqtisadi subyektin fəaliyyətə başlaması və sonra isə normal fəaliyyət göstərməsi üçün müəyyən miqdarda kapital bazasına malik olması zəruridir. İqtisadi subyektlərin fəaliyyəti üçün lazım olan minimum kapitalın həcmi həmin iqtisadi subyektlərin fəaliyyət göstərdiyi bazarın tələb və xüsusiyyətlərindən, iqtisadi subyektin fəaliyyətinin məqsəd və vəzifələrindən, qanunvericilik qaydasında müəyyən edilən kapitalın minimum həcmi normativlərindən və bir sıra çox vacib göstəricilərdən asılı olur. İqtisadiyyatın hansı sahəsində fəaliyyət göstərməsindən asılı olaraq iqtisadi subyektlər üçün müəyyən edilən və tələb edilən kapitalın minimum həddi müxtəlif cür olur. İqtisadiyyatda yerinə yetirdiyi roluna, malik olduğu əhəmiyyətinə, daşdığı funksiya və vəzifələrinə və s. xüsusiyyətlərinə görə digər iqtisadi subyektlərdən köklü surətdə fərqlənən banklar üçün də kapitalın böyük rolu vardır və onun, yəni kapital bazasının formalaşmasının spesifik xüsusiyyətləri vardır.

Banklarda kapital bazasının spesifik formalaşması xüsusiyyətlərinin mövcud olması bankların mahiyyəti və funksiyaları əsasında müəyyənləşir. Bankların rolu dedikdə, onun təyinatı, nəyin naminə yaranması, mövcud olmas və inkişaf etməsi başa düşülür. (1, səh 32)

Banklar digər iqtisadi subyektlərdən fərqli olaraq iqtisadiyyatda ələ spesifik əməliyyatlar sferasında fəaliyyət göstərirlər ki, həmin əməliyyatlar yalnız bank sistemində aid olan banklar, bank olmayan kredit təşkilatları və

Məqalə tarixçəsi:

Göndərilib: 27.05.2019, qəbul edilib: 19.06.2019

kredit itifaqları tərəfindən aparılır. Banklarda kapital bazasının formalaşması, onun müxtəlif normativlərinin müəyyən edilməsi bankların iştirakçı olduğu ölkədə fəsiləsiz olaraq aparılan pul siyasəti, kredit siyasəti, investisiya, valyuta siyasətinin və digər amillərin təsiri altında formalaşır. Elə bu səbəblərdən də bankın fəaliyyətinin, onun apardığı bank siyasətinin və eləcə də onlarda kapital bazasının formalaşmasının spesifik xüsusiyyətləri meydana çıxır.

Bankların fəaliyyətində formalaşmış olan meyl və qaydalarla görə onların kapital bazası iki mənbə hesabına formalaşır. Həmin mənbələrdən birincisi özünəməxsus, xüsusi kapitaldan, ikincisi isə cəlb olunmuş vəsaitlərdən ibarət olur. Birinci mənbənin strukturuna səhmdar kapital, ehtiyat və digər fondlar, eyni zamanda bölüşdürülməmiş mənfəət və digər mənbələrdən ibarət olan özünəməxsus xüsusi kapital daxil olur. İkinci mənbənin tərkibinə isə bankın müxtəlif mənbələrdən, müxtəlif kanallarla vasitəsilə aldığı depozitlər, kreditlər, qiymətli kağızların emissiyası vasitəsilə cəlb etdiyi sərbəst pul vəsaitləri, beynəlxalq maliyyə kredit təşkilatlarından cəlb etdiyi vəsaitlər, digər bank və təşkilatlardan aldığı borclar, Mərkəzi Bankdan mərkəzləşdirilmiş qaydada alınan kreditlər, müştərinin hesablaşma və cari hesablarındakı və həmçinin müxtəbir hesablardakı vəsaitlər və s. daxildir.

Banklarda kapital bazasının formalaşmasının özünəməxsus, spesifik xüsusiyyətlərindən biri ondan ibarətdir ki, banklarda xüsusi kapitalın məcmu kapitaldakı xüsusi çəkisi digər iqtisadi subyektlərdə olduğundan fərqlidir. Banklarda bu göstərici 10-15% səviyyəsində, digər iqtisadi subyektlərdə isə 40-45% səviyyəsində formalaşır. (1, səh 168)

Bankın kapitalında xüsusi kapitalın öz çəkisinə görə az bir hissəyə malik olmasına baxmayaraq, kredit təşkilatının fəaliyyətində xüsusi kapital çox böyük bir iqtisadi əhəmiyyətə malik olan müdafiə, operativ və tənzimləmə funksiyasını yerinə yetirir. Elə bu amil də banklarda kapital bazasının formalaşmasının spesifik bir xüsusiyyəti kimi çıxış edir. Çünki banklar öz xüsusi vəsaitləri vasitəsilə qeyd edilən funksiyaları yerinə yetirərək bankın davamlı, dayanıqlı inkişafını, həmçinin mövcud bazarda rəqabət qabiliyyətliyi qorumaq üçün çox zəruri olan problemləri həll edə bilirlər. Bankın məcmu kapitalının az bir hissəsini təşkil etməsinə baxmayaraq xüsusi vəsaitlər öz mahiyyətinə və bütün parametrlərinə görə cəlb edilmiş vəsaitlərdən daha üstün cəhətlərə malikdir. Elə bu parametrlərinə görə də iqtisadi ədəbiyyatlarda bankın xüsusi kapitalının formalaşması məsələsinə xüsusi diqqət yetirərək tanınmış rus iqtisadçıları belə hesab edirdilər ki, bankın xüsusi kapitalı səhmdarların, yəni həm hüquqi, həm də fiziki şəxslərin yalnız xüsusi vəsaitləri hesabına formalaşmalıdır. Çünki bu vəsaitlər nizamnamə kapitalı formasında akkumulyasiya olunaraq bankın öhdəliklərinin yerinə yetirilməsinin təminat mənbəyi kimi çıxış edirlər. Bu baxımdan da xüsusi vəsaitin formalaşması banklar üçün həm təşkilati, həm də iqtisadi baxımdan çox əhəmiyyətlidir. (2, səh 22)

Təcrübə göstərir ki, bankların fəaliyyətində əsas məqsədi daha etibarlı, daha dayanıqlı və daha sabit maliyyə vəziyyətinə malik olan iqtisadi subyektlərlə qarşılıqlı iqtisadi təmasda olmaqla öz resurslarını artırmaqdan və mümkün qədər güclü resurs bazası yaratmaqdan ibarətdir. Banklar bir qayda olaraq resurs bazasını yalnız likvidlik təminatı olduğu halda artırma bilirlər. (1, səh 169)

Bankın kapital bazasının bir hissəsini təşkil edən xüsusi vəsaitin strukturunu özünün keyfiyyət tərkibinə görə yekcins deyildir və bank ili ərzində çoxsaylı müxtəlif xarakterli amillərin təsiri altında dəyişə bilər. Belə amillərdən biri və daha əhəmiyyətli olanı hesabət ili ərzində əldə edilən mənfəətdən istifadə xarakteridir.

Avropa ölkələrinin bank sistemlərinin təcrübəsi göstərir ki, bankların nizamnamə kapitalı satılmış səhmlərdən daxil olmuş vəsaitlər hesabına formalaşır. Lakin nizamnamə kapitalı yalnız daxil olmuş pul vəsaitləri hesabına deyil, həm də maddi və qeyri-maddi aktivlərin, həmçinin üçüncü şəxsin qiymətli kağızları hesabına da formalaşabilir. Araşdırmalar göstərir ki, bankların nizamnamə kapitalının 70%-dən çoxu maddi aktivlərin payına düşür. Belə vəziyyət bankların bu vəsaitlərdən kredit resursları kimi istifadə etmək imkanlarını məhdudlaşdırır, ödəmə qabiliyyətini aşağı salır, likvidliyi zəiflədir. Buna analoji vəziyyət nizamnamə kapitalında qeyri-maddi aktivlərin payı çox olduğu halda da baş verir. (3, səh 39)

Bankların kapital bazasının formalaşması əsasında toplanan məcmu kapital bankların apardığı aktiv əməliyyatların aparılmasının, genişləndirilməsinin, artırılmasının əsası təşkil edir. Təkcə nizamnamə kapitalının mövcudluğu bankların bazarda fəaliyyətini genişləndirməyə imkan vermir. Bu səbəbdən də banklar öz fəaliyyətini genişləndirmək, artırmaq məqsədilə kapital bazasını artırmaq zərurəti ilə rastlaşırlar. Bu məqsədlə banklar onun kapital bazasının ikinci mənbəyini təşkil edən cəlb olunmuş vəsaitlər hesabına öz kapitalını artırır. Bu mənbəyə artıq qeyd edildiyi kimi çoxsaylı müxtəlif mənbələrdən cəlb edilən vəsaitlər aid edilir. Bu vəsaitlər olmasa bank özünün gələcək fəaliyyətini qura bilməz, qanunlarla və müəyyən edilən qaydalarla tələb edilən funksiya və vəzifələrinə yerinə yetirə bilməz, bazarda tələb olunan ödəmə qabiliyyətini, kredit qabiliyyətini və likvidliyini təmin edə bilməz. Daha doğrusu, nə bir bank olaraq, nə də ki, bir iqtisadi subyekt olaraq onun mövcudluğu mümkün ola bilməz. (4, səh 167)

Qeyd olunanları nəzərə alaraq demək olar ki, hər bir bank üçün xüsusi vəsaitin mənbələrinin tapılması və eyni zamanda bank fəaliyyətinin daha da genişləndirilməsi üçün kənar mənbələrdən kifayət dərəcədə vəsaitlər cəlb edilməsi çox zəruridir. Kapital bazasının genişləndirilməsi fəaliyyətin hər bir dövründə zəruri olduğundan bu istiqamətdə banklar hesabət dövrünün göstəricilərinin malum olduğu və xüsusən də yüksək olduğu hallarda xüsusi kapitalın artırılması üçün bankın ehtiyatları daxil olmaqla keçmiş illərin bölüşdürülməmiş mənfəətdən, qiymətli kağızların əlavə buraxılışlarının yerləşdirilməsindən, yeni payçıların tapılmasından və s. istifadə edirlər. (1, səh 170).

Banklarda kapital bazasının formalaşdırılmasının mütləm, spesifik xüsusiyyətlərindən biri də xüsusi kapitalın idarə edilməsi vasitəsilə artırılmasıdır. Bu parametrlərlə bankların yüksək mənfəət əldə etməsində və passivlərin dayanıqlığının təminatı ediləməsində yüksək rola malikdir. Xüsusi vəsaitin, kapitalın idarə edilməsinin mütləm üsullarından biri bank tərəfindən aparılan dividend siyasətidir. Bank təcrübəsi göstərir ki, ölkədə qeyri-sabit maliyyə vəziyyəti, həmçinin mülkəmməl, inkişaf etməmiş fond bazarı şəraitində banklar bir qayda olaraq xüsusi kapital artımını mənfəətin toplanması hesabına təmin edirlər. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, dividendlərin kapitallaşması səhmdar kapitalın artırılmasının heç də həmişə ən asan və daha ucuz başa gələn üsulu deyildir.

Bankların kapital bazasını xüsusi kapital hesabına artırarkən mühüm bir spesifik xüsusiyyəti nəzərə almaq lazımdır ki, bankların səhmlərinin məzənnəsi ödənen dividendlərin səviyyəsindən asılıdır. Hesabat dövrünün sonunda ödənen dividendlərin artımı səhmlərin məzənnələrinin artımına səbəb olur. Bu səbəbdən də əlavə səhm satışı hesabına kapitalın artımı təmin edilir.

İnkişaf etmiş ölkələrin bank fəaliyyəti təcrübəsi göstərir ki, iri banklar pul vəsaitlərinin cəlb edilməsinin ən səmərəli üsulu kimi səhm emissiyasından istifadə edirlər. Kommersiya bankları bu məqsədlə həm adi, həm də imtiyazlı səhmlərin emissiyasını həyata keçirirlər. (5, səh.19)

Bank bazarında yüksək reytingə malik olan iri banklar fond bazarında öz səhmlərini yerləşdirmək üçün geniş imkana malik olurlar. Bu üsulu reallaşdıraraq banklar səhmlərin məzənnəsi vasitəsilə manevr edir, dividendlərin səviyyəsini müəyyənləşdirir, səmərəli əməliyyatlar həyata keçirərək əlavə mənfəət əldə edirlər. Kiçik banklar üçün isə bu vəsətə ilə vəsait cəlb etmək çətindir. Onlar üçün bu yolla xüsusi kapital artırmaqdan əlavə depozitlərin sərbəst pul vəsaitlərini cəlb etmək daha rahat və ucuzdur.

Xarici bank təcrübəsində kapitalın artırılmasında mühüm bir üsul kimi istiqrazların da buraxılmasından istifadə edilir. Böyükdə və genişlənməkdə olan banklar öz inkişafını və ehtiyaclarını maliyyələşdirmək üçün uzunmüddətli kapitala ehtiyac duyur və öz kapitalında bu vəsətə üstünlük verirlər.

Bankların məcmu kapitalının, kapital bazasının daha da genişləndirilməsi üçün istifadə edilən və artıq tərəfimizdən qeyd edilən digər mənbələr də vardır ki, onların hər biri bank fəaliyyətinə spesifik bir xüsusiyyət verməklə yüksək əhəmiyyət daşıyırlar.

Banklarda kapital bazasının formalaşmasının tərəfimizdən qeyd edilən spesifik xüsusiyyətləri bankları digər iqtisadi subyektlərdən fərqləndirir və onun gələcəkdə normal, hərtərəfli fəaliyyətinin səmərəli şəkildə yerinə yetirilməsinə təmin edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Bağırov M.M. Banklar və bank əməliyyatları. (Ali məktəblər üçün dərslik) Bakı, Nurlan, 2003 – 512 səh.
2. Букаго В.И., Львов Ю.И. Банки и банковские операции в России //Под.ред.М.Х.Лапидуса – М.: Финансы и статистика, 1996-336 с.
3. Цхаддзе Н.Б. Организация банковского дела в Германии //Банковское дело – 2006, №2. Стр 39.
4. Усоскин В.М. «Современный коммерческий банк: управление и операции – М.:ИПЦ. «Вазар-Ферро», 2014, 310 с.
5. Тимоти У.Кох. Управление банком. Пер.с.англ. В 5-ти книгах, 6-ти частях. Уфа.Спектр.Часть V. 2003. 190с.

РЕЗЮМЕ

ВУГАР АЛИПАШАЕВ СПЕЦИФИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ БАЗЫ КАПИТАЛА В БАНКАХ

В статье подчеркивается необходимость создания базы капитала для начала функционирования субъектов хозяйствования. Были объяснены причины разницы уровня минимального уставного капитала у экономических субъектов. Существование такой разницы обосновано

характером рынка, в котором функционируют экономические субъекты, а также параметрами функций и обязанностей, которые они выполняют.

Были отражены правила формирования базы капитала в банках и проанализирована ее структура, состоящая из собственных и привлеченных средств. Была объяснена роль оперативных, защитных и регулирующих функций собственного капитала. Обосновано преимущество собственных средств по сравнению с привлеченными средствами. Были отражены источники формирования и увеличения собственных средств, параллельно был проанализирован механизм этого роста.

Ключевые слова: капитальная база банка, собственные средства, привлеченные средства, дивиденд, стоимость акции, активы.

SUMMARY

VUQAR ALIPASHAYEV SPECIFIC FEATURES OF FORMATION OF CAPITAL BASE IN THE BANKS

In the article the necessity of capital base for economic entities to start operating was mentioned. The reasons for existence of different levels of requirements for minimum capital in economic subjects were explained. The existence of these differences is justified on the basis of which markets they operate in and functions they perform.

The rules for the formation of a capital base in banks were reflected, and its structure consisted of special funds and borrowed funds was analyzed. The role of operational, defensive and regulatory functions of special funds were explained. The advantage of special funds comparing to attracted funds was justified. The sources of formation and increase of special funds have been reflected, in parallel, the mechanism of this growth was analyzed.

Key words: capital base of the bank, special funds, attracted funds, dividend, value of the stock, assets.

(İqtisad üzrə elmlər doktoru, prof. M.Bağırov tərəfindən təqdim edilmişdir)

